

Зміст

Передмова	9
---------------------	---

ПОСТАТІ

№1 «Про Шевченка ніхто не гавкне, не лайне. Неначе й не було його»	15
№ 2 «В один фаєтон мала сісти я з жандармським офіцером, у другий — два прості жандарми з пакунками моїх паперів і листів».	26
№ 3 «Тільки у вітринах миршавеньких книгарень на Подолі можна бачити кілька українських брошурок»	34
№ 4 «Одеса була здивована несподіванкою. Полковник гвардії вів свою школу під сепаратистським “українським прапором”»	45
№ 5 «Маніяк. Як бугаєві червоне — так йому слова: гуманізм, демократія».	54
№ 6 «Їде в Україну працювати. Всього боїться»	65
№ 7 «Тільки для вас: генерал Гулий утік з большевії».	74
№ 8 Генерал-хорунжого Юрка Тютюнника батьки готували на хлібороба	84
№ 9 «Я могу быть полезным для работы среди петлюровцев»	95

- № 10 Вільгельма фон Габсбурга поховали
на Лук'янівському цвинтарі 102
- № 11 «Маючи в перспективі розстріл, я зрозумів
— симуляція божевільня може стати для мене
порятунком» 113
- № 12 «Во мне глубоко вкоренилось то сознание,
что все, что идет с севера из России —
является душителем украинской нации» 122
- № 13 Данило Скоропадський претендував
на трон української «трудової монархії». 132
- № 14 «Тут Україну кожен носить в серцю
таку, яку собі виборов у важких змаганнях
зі світом і зо собою». 142
- № 15 Головнокомандувач УПА Роман Шухевич
розлучився з дружиною, щоб урятувати
рідину від переслідувань нацистами
й комуністами. 150
- № 16 «Степан Бандера ненавидить так само
росіян, як і німців». 162
- № 17 «Вимога — писати тільки російською.
Навіть до матері мусив звертатися чужою
мовою». 171

ФАКТИ

- № 18 Початок довгої історії 183
- № 19 «Всі стали на коліна, підняли руки вгору» 191
- № 20 Українство побачило: «старший брат»
завжди мав для нас у кишені кулака. 201
- № 21 «Це був «ідеальний уряд» — побудований
не на примусі, а на моральному авторитеті» . . . 212

- № 22 «В 300 шагах от поезда их расстреляли
разрывными пулями» 218
- № 23 «Говорить на улицах на украинском языке
стало опасно» 230
- № 24 Вибухи столичного масштабу.....241
- № 25 «Винниченко задрить популярності
Петлюри. А за часів Центральної Ради не міг
перенести популярності Грушевського» 248
- № 26 «Загальний стан радянської влади
в Україні такий, що доводиться дивуватися,
на чому ж вона тримається».....258
- № 27 «Ми з радістю приймемо жорстокий
вирок. Аби він був винесений у незалежній
Українській державі».....268
- № 28 «Петлюра вірить у “краще будуче”.
Обіцяє, що держави Антанти допоможуть» 277
- № 29 Ліквідація Цупкому. Як чекісти знищили
антибільшовицьке підпілля в Україні 1921-го ..287
- № 30 «359 чоловік як злісних, активних
бандитів — розстріляти» 295
- № 31 «Не будем друг друга подводить.
Не фикция ли эта Рада? Мне не хотелось бы
сделать мальчишескую выходку» 304
- № 32 «Злейшим врагом Советской Украины
является Петлюра».....312
- № 33 «Ідея про федерацію України з Польщею
з приходом до влади Пілсудського знову
оживає» 321
- № 34 «Він підняв палицю, а я витяг револьвера
із кишені піджака і почав стріляти» 331

- № 35 «Товариш мій убив рідну сестру
за колгоспні буряки. Такий відданий партії
був!» 341
- № 36 «Треба дочекатися поліції й дати себе
заарештувати» 352
- № 37 «Цей постріл був ударом для честі нашої
держави» 364
- № 38 «20 років тому ви втратили Україну. А тепер
вам шкода двох міст».....372
- № 39 Гестапо в Києві зайняло колишній будинок
НКВД.....383
- № 40 «Не звертали уваги на жінок і дітей. Хто
не втік, той загинув» 392
- № 41 «Умандатований представник ОУН
СД» схопився за тяженьку попільницю
і намірився нею на «умандатованого
представника ОУН» 398
- № 42 «Ковші екскаваторів і ножі бульдозерів
на шматки рвали тіла загиблих» 409
- № 43 «В городе гуляют толпы народа
и наслаждаются жизнью» 417

ВЕРСІЇ

- № 44 «Протягом року я не отримував зарплати
від петлюрівського уряду. Тому ліквідував
свою місію» 429
- № 45 «Ми мусимо вискочити з-під московської
церковної влади» 437
- № 46 «Мене мали використати для оганьблення
тої ідеї, за яку я боровся і від якої ніколи
й ніде не повинен був одмовлятися» 447

- № 35 «Товариш мій убив рідну сестру
за колгоспні буряки. Такий відданий партії
був!» 341
- № 36 «Треба дочекатися поліції й дати себе
заарештувати» 352
- № 37 «Цей постріл був ударом для честі нашої
держави» 364
- № 38 «20 років тому ви втратили Україну. А тепер
вам шкода двох міст».....372
- № 39 Гестапо в Києві зайняло колишній будинок
НКВД.....383
- № 40 «Не звертали уваги на жінок і дітей. Хто
не втік, той загинув» 392
- № 41 «Умандатований представник ОУН
СД» схопився за тяженьку попільницю
і намірився нею на «умандатованого
представника ОУН» 398
- № 42 «Ковші екскаваторів і ножі бульдозерів
на шматки рвали тіла загиблих» 409
- № 43 «В городе гуляют толпы народа
и наслаждаются жизнью» 417

ВЕРСІЇ

- № 44 «Протягом року я не отримував зарплати
від петлюрівського уряду. Тому ліквідував
свою місію» 429
- № 45 «Ми мусимо вискочити з-під московської
церковної влади» 437
- № 46 «Мене мали використати для оганьблення
тої ідеї, за яку я боровся і від якої ніколи
й ніде не повинен був одмовлятися» 447

Передмова

Дорогий читачу!

Книга, яку ти тримаєш в своїх руках, є результатом моєї багатолітньої співпраці з українськими ЗМІ — популярними журналами і газетами «Країна», «Український тиждень», «Кореспондент», «Газета по-українськи», «Дзеркало тижня», «Ділова столиця». Перша зі статей — про Куренівську трагедію 1961-го побачила світ ще в березні 2011-го, а остання — про ліквідацію Всеукраїнського центрального повстанського комітету («Цупкому») — в червні 2021-го.

Для мене, історика, який працював у провідній науковій установі нашої держави — Інституті історії України НАН України, початок співпраці зі ЗМІ певною мірою був несподіванкою і випадковістю — знайомий редактор одного з журналів, прочитавши мої наукові опуси, запропонував готувати статті для їхнього видання. При цьому попередив, що робити це треба зовсім не так як раніше. Адже формат популярного видання вимагає від автора науково вивіреного фактажу і нестандартного ракурсу. Іншими словами — читати тебе має бути цікаво усім, незалежно від рівня і сфери освіти.

Перелаштуватися важко, адже це вихід із зони комфорту. Мій внутрішній цензор бунтував — «Як так?», «Для чого?». Та з часом виявилось, що цей підхід є виправданим. Коли мої, та й не тільки мої, але й іменитіших колег, статті на сайті наукового інституту за рік проглядали декілька десятків людей, то журнальні публікації набирали десятки тисяч переглядів. І це було для мене якоюсь мірою моральною сатисфакцією. Зрештою, популяризаторська праця, у т. ч.

й науково-популярні публікації в ЗМІ, зайняла важливе місце в моїй професійній діяльності.

Частину із написаного я опублікував 2015 року в книзі «Україна у вогні минулого століття», яку підготував разом із колегою Володимиром Гіндою. «Перша проба пера», так би мовити, перевершила всі наші очікування — і авторів, і видавця. Розійшлося понад 20 тисяч примірників, що для українського ринку історичної літератури є доволі серйозним успіхом. Ще більшу втіху приносили схвальні відгуки читачів, особливо колег по цеху, які писали на сайті видавництва, в соціальних мережах, що саме в такому форматі вони б хотіли пізнавати історію України.

«Історія.UA: постаті, факти, версії» — це калейдоскоп явищ, подій та персоналій з історії України буремного ХХ століття. Століття, в якому українці усвідомили себе політичною нацією, здобули державність і втратили її під ударами ворогів, пережили дві світові війни, Голодомор і масові штучні голоди, злочини комуністичного і нацистського тоталітарних режимів, але вистояли, продовжували боротися і, зрештою, вибороли незалежність України. Звичайно, ця книга не охоплює та й не може охопити всю історію України ХХ століття. Однак я переконаний, що вона відкриє перед тобою багато нового, дозволить по-новому поглянути на, здавалося б, уже відомі історичні персоналії та події.

Деякі її герої — відомі, інші — забуті, та деталі їхніх біографій, повороти долі стануть відкриттям навіть для гурманів, які живуть історією, не пропускають книжкових новинок і відчують себе обізнаним. З цієї книги ти дізнаєшся про роль в українському національному русі кінця ХІХ — початку ХХ ст. подружжя Русових, Олександра й Софії, — зокрема про підготовку в Празі першого повного видання «Кобзаря» Тараса Шевченка; про громадську й літературну працю Олександра Лотоцького, який спеціально переїхав до Петербурга, щоб видавати українські книжки; про вояків, старшин

і повстанських ватажків, котрі боролися за незалежність України в часи революції 1917–1921-го і після її завершення — Михайла Омеляновича-Павленка, Юрія Тютюнника, Андрія Гулого-Гуленка, Юрія Горліса-Горського, Йосипа Пшонника й багатьох інших; про лідерів та ідейних натхненників українського визвольного руху середини ХХ століття — Дмитра Донцова, Олену Телігу, Романа Шухевича і Степана Бандеру; про яскравих представників українського духовного відродження та моральних символів нації — Василя Липківського та Андрея Шептицького.

Немов машина часу вона перенесе тебе на десятки років у минуле і дозволить опинитися у вирі важливих для України подій — серед учасників 100-тисячної національної маніфестації українців, яка засвідчила, що то потужна сила, яку треба поважати; на Всеукраїнському національному конгресі, що обрав склад Центральної Ради на чолі з головою Михайлом Грушевським (1917); на залізничній станції Крути, де українці намагалися зупинити просування російських військ Муравйова (1918), та на київській Куренівці, зайнятій повстанцями (1919); за стінами палацу Бельведер у Варшаві, де відбувалося підписання мирного договору між УНР і Польщею (1920); у вирі антибільшовицької повстанської боротьби, апогеєм якої став Другий зимовий похід і розстріл 360 полонених українців під Базаром на Житомирщині (1921); на перехресті вулиці Рассін і бульвару Сен-Мішель у Парижі, де годинникар-єврей Самуїл Шварцбард, завербований радянськими спецслужбами, вбив очільника УНР Симона Петлюру (1926); на вулицях українських міст і сіл в лихоліття Голодомору (1932–1933); у залі Хустської гімназії, де на урочистому засіданні Союму проголошено незалежність Карпатської України (1939); в районі Куренівки — житлового району на північно-західній околиці Києва (1961) й на Чорнобильській АЕС (1986), де відбулися найбільші техногенні катастрофи в новітній історії України.

№1 **«Про Шевченка ніхто не гавкне,
не лайне. Неначе й не було його»**

*Олександр Русов видав
у Празі двотомний «Кобзар»*

— **Якби мені сеє або теє, абощо або абищо, та нехай мені бозна-що, а не тощо! От що!** — таке речення-приказку зачитує гостям батько слов'яніста Олександра Русова — київський лікар Олександр Захарович Русов, родом із Костроми. Подає його як «образец неопределенности и многозначительности».

У середині XIX ст. в дворянських і напівдворянських родинах Києва толерувалися французька і російська. Українську мову вважали «сільською» та «мужицькою». Дітей намагалися тримати подалі від «мужиків». Учителі доводили: такої мови не існує, є тільки «великоросійська» та її місцевий діалект.

Однак у родині Русових українська лунала постійно. Малий Олександр чув її від пацієнтів, яких батько приймав удома. Від студентів, котрі жили в Русових і навчали дітей. Від учителя, який змушував завчати байки російською, а сам писав вірші українською — «сів та зажурився». Та й батько любив заспівати під акомпанемент гітари «Хлопче, молодче!».

Про те, що українська — не тільки мова кухонь і прислуги, заговорили завдяки поезіям Тараса Шевченка. Києвом ширилися чутки і перекази, пов'язані з його арештом і засланням.